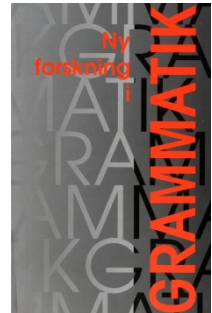

Ny Forskning i Grammatik

Titel: Om udviklingen af den ubestemte artikel i dansk
Forfatter: Eva Skafte Jensen
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 14, 2007, s. 145-162
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2007

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Om udviklingen af den ubestemte artikel i dansk

Eva Skafte Jensen

1. Indledning

I moderne dansk spiller bestemtheds kategorien en væsentlig rolle. Man kan ikke lave et ordentligt nominal med argumentstatus uden angivelse af bestemthed (Thomsen 1991; Herslund 1995). Prototypisk sker dette ved bøjning, dvs. ved tilføjelsen af bestemte eller ubestemte artikler, eller ved andre typer bestemmere som pronomener, genitivformer mm. (se fx Herslund 1995; Heltoft 1996). Uden bestemthedsangivelse indgår substantiverne ikke i nominalparadigmerne, men fungerer i stedet som komponenter i komplekse prædikater, jf. (1):

(1) _ohun _opudsede 'vinduer

For at kunne fungere som et nominal med argumentstatus skal et substantiv altså have tilknyttet en bestemthedsangivelse, jf. (2):

(2) _ohun 'pudsede 'vinduerne

Men sådan forholder det sig ikke i tidligere sprogtilstande. Olddansk har ikke obligatorisk bestemthedsangivelse ved substantiver som skal kunne have argumentstatus. Om et givet substantiv er et argument eller indgår i kompleks prædikatsdannelse, er underdetermineret, og noget man må regne ud ud fra sammenhængen. Indskriften på Västra Strö-stenen 2 er et eksempel på dette:

(3) fapir : lit : hukua : stin : þan(s)i : uftir : biurn : is : skib : ati : miþ
: anum : (VS²)
'fader : lod : hugge : sten : denne : efter : bjørn : som : skib : ejede
: med : ham :'

Fader lod denne sten hugge efter Bjørn som havde (et) skib (sammen) med ham

1. Liste over kilder og omtrentlig datering findes sidst i artiklen.

Der er en hel stribe substantiver i denne indskrift; den aktuelle pointe om substantivets betydningspotentiale kan illustreres ved ordet *skib*. I oversættelsen til moderne dansk er man nødt til at tage stilling til om der er tale om nominalet *skib* med bestemthedsbøjning, fx repræsenteret ved den ubestemte artikel *et*, eller om *skib* indgår i et komplekst prædikat (*at-have-skib-med-nogen*) uden bestemthedsbøjning. Som det fremgår, falder betydningen lidt forskelligt ud alt efter om der tilføjes en artikel eller ej. På olddansk er en sådan præcisering ikke nødvendig, den artikelløse form i (3) har begge fortolkningsmuligheder i sig.

Andre semantisk-pragmatiske oplysninger man som moderne dansker er vant til at få via bestemthedsangivelsen, som identificerbarhed og ny/given information, bliver i øvrigt heller ikke formidlet af den ikke-bøjede substantivform i gammeldansk. Også den slags oplysninger må man udlede af sammenhængen.

I moderne dansk har appellativiske substantiver i sig selv ingen udpegningsfunktion (jf. Thomsen 1991; Heltoft 1996; Hansen & Heltoft 2003: 16-20), kun funktionen at benævne kategorier. I olddansk har de tilsvarende substantiver både en kategoribenævrende funktion og (potentielt) en udpegningsfunktion. Dette kan skildres således:

appellativiske subst. i mod.dansk	[ben. af kat.]
(appellativiske) subst. i olddansk	[(udp. +) ben. af kat.]

Figur 1. substantivers egenskaber i moderne dansk og i olddansk

Hvis et substantiv i olddansk skal have argumentstatus, forhindres det altså ikke i det af substantivformen uden bestemmer. I moderne dansk kan et substantiv kun bringes til at have argumentstatus ved eksternt hjælp, nemlig ved tilføjjelsen af en bestemmer, fx en artikel. Der er altså sket en markant forandring i substantivets betydningspotentiale i løbet af tiden, og denne forandring hænger sammen med de forandringer man ser i bestemthedsystemet, først og fremmest de ændringer der finder sted i og med at der etableres et system af bestemthedsartikler.

2. Artiklernes alder

Det er interessant at bestemte og ubestemte artikler ikke opstår samtidig. Man kunne tro at i et sprog der typologisk set er i gang med så radikale ændringer som eksemplerne (1)-(3) illustrerer, vil der ske en omkalfatring af hele systemet på én gang. Men det er ikke tilfældet i dansk og heller ikke i de andre nordiske sprog. I de nordiske sprog finder man den enklitiske bestemte artikel belagt allerede omkring år 1000 mens den ubestemte artikel ikke kan ses belagt før slutningen af 1200-tallet – i moderne islandsk findes den stadig ikke, jf. Leijström 1934. Hvad angår den foranstillede bestemte artikel, ses der også først overbevisende eksempler omkring 1300. (4) og (5) er nogle af de ældste belæg man har for den enklitiske artikel i de nordiske sprog. (4) er fra en svensk runeindskrift² dateret ca. 1040 (jf. Seip 1958: 233-234), (5) er indskriften på Tornby kalkristning i Nordjylland³ i Danmark dateret omkring 1200:

(4) antini ('ånden')

(5) morhen(e)n ('morgenen')

I fællesnordisk perspektiv har den enklitiske artikel altså en ganske høj alder.

Et mere indirekte fingerpeg om den enklitiske artikels alder får man ved at se på de ældste lovhåndskrifter. I de danske (som er nedskrevet fra og med midten af 1200-tallet) ser man en veletableret brug af den enklitiske artikel, dog kun i sammenhænge som er ægte anaforiske:

(6) Dyls aldær **arf** witi hin ær dyl mæth thrim tyltum. tho at **aruen** ær æy mer æn øres mun (B 74 kap. 32)

'Nægtes al arv vidne.konj. hin som nægter med tre tylter. dog at arven er ej mer end øres værd'

Nægtes al arv, skal den som nægter, vidne med tre tylter, selvom arven ikke er større end en øre i værdi

2. Vendingen *gud hjælpe ånden* er belagt på to runesten i Uppland, jf. nr. 614 og 669 i Upplands runeskrifter.

3. Man har overvejet om Tornby kalkristning kan være ristet af en nordmand, jf. Seip 1958: 234; Brøndum-Nielsen 1965: 289; Moltke 1985: 430; h'et kunne dog være et indicium om dansk klusilsvækkelse (Heltoft, p.c.).

I lovhåndskrifter kan det skrevne sprog sagtens repræsentere en sprogtilstand der er ældre end skriverens (og samtidens) eget (jf. Brøndum-Nielsen 1918; Jensen 2006a), og man kan således på baggrund af eksempler som (6) antage at den enklitiske artikel har været i brug i tiden før midten af 1200-tallet. Excerptet i (6) er taget fra et skånsksproget håndskrift, og gammelskånsk anses for at være den mest konservative af de danske middelalderdialekter (Brøndum-Nielsen 1928: 47), så også på den måde kan en kilde som den vist i (6) give et indblik i sprogformen i meget gammelt dansk.

At der i lovhåndskrifterne kun forekommer enklitiske artikler ved ægte anaforer, kan være betinget af genrens begrænsninger. I runecksemplerne i (4)-(5) er der for eksempel ikke tale om anaforisk brug, og i andre genrer fra omkring 1300 finder man eksempler på det som Himmelmann (1997) ville kalde situationsdeiktisk. (7) er fra en fortegnelse over jorder:

- (7) Thettæ ær skial mællæ bondæ mark oc kununglef. Af æskils syo nithær at æskils bæc swa i hæmblæbyargh ll mosæ up at holæbæc i lyung syo dam (...) swa at **dammæn** i **bækkæn**. swa nithær at **bækkæn** i høkis wasæ (...) (VJ 3,16-20)

‘Dette er skel mellem bonde mark og kongelev. Af æskils sø ned til æskils bæk således i hæmblahjerg ll mose op til holæbæc i lyng sø dam (...) således til dammen i bækken. således ned til bækken i høkis vase’

Dette er skellet mellem bondemark og kongelev. Fra Eskilssø ned til Eskilsbæk, fra Himmelbjerg Mose op til Holebæk i Lyngsø Dam, fra dammen i bækken, således ned fra bækken i Høkes Vase⁴

Interessant nok finder man ingen eksempler på ubestemte artikler i de tidlige skånske lovhåndskrifter (jf. fx (6)). Det sprog man kan læse i et håndskrift som B 74, afspejler således en sprogtilstand hvor der tilsyneladende eksisterer en ægte enklitisk bestemt artikel, der har gennemgået næsten alle trin på den velbeskrevne grammatikaliseringsvej (jf. Lehmann 1985; Hopper & Traugott 1993; Heine, Claudi & Hünnemeyer

4. Ved omsættelsen af stednavne til moderne dansk har jeg støttet mig til *Stednavne i tekster*, jf. kilde liste.

1991) uden at der samtidig er en ubestemt artikel. Ved indføringen af nye diskursreferenter bruger man typisk enten den artikelløse form (8) eller en form med demonstrativ ledsaget af en specifikation (9), jf. Jensen (2006a, 2006b):

- (8) Dræpær **thræl** frælsan man (B 69 234,27)
 'Dræber træl fri mand'
Dræber en træl en fri mand
- (9) Sæl **pæn bondæ** kunu sinæ iorþ, æi hafir sialfær iorþ (SkL AM 28,8° 10,1)
 'Sælger den bonde kones sin jord, ej har selv jord'
Sælger en bonde der ikke selv har jord, sin kones jord

At et sprog kan have en bestemt artikel, men ikke en ubestemt, er i øvrigt ikke ualmindeligt. I engelsk havde man længe en tilstand med bestemt artikel og ingen ubestemt (Chesterman 1991: 87f, 176f). I islandsk, som har haft en efterhængt bestemt artikel i lige så lang tid som dansk, dvs. i hvert fald tusind år, har man stadig ikke en ubestemt artikel (Leijström 1934).

Forholdsvis sikre eksempler på ubestemt artikel finder man spredt rundt omkring i de danske dialekter i skrifter fra slutningen af 1200-tallet og fra 1300-tallet. Det antages at sprogformen i (10)-(12) er mere i overensstemmelse med samtidens sprog end det er tilfældet for lovhåndskrifter:

- (10) Drømde mik **en** drøm i nat om silki ok ærlik pæl (Cod.run. 5,26; skånsk)
 'Drømte mig en drøm i nat om silke og ærlig pæl'
Drømte mig en drøm i nat om silke og ærlig pæl
- (11) E uar han sum **eet** lamb (MK 20,6, skånsk)
 'Altid var han som et lam'
Altid var han som et lam
- (12) Swa com **en** røst af himæn (Sct. Chr. 285,34-5; jysk)
 'Så kom en røst af himlen'
Så kom en røst fra himlen

Det tyder på at *en* som ubestemt artikel ganske vist har eksisteret i 1300-tallet, men at udbredelsen stadig er begrænset.

I 1300-tallet kan man altså finde eksempler på *en* brugt som ubestemt artikel, især i specifik anvendelse (jf. fx (12)), men man finder også allerede på dette tidlige tidspunkt ganske mange eksempler på non-specifik anvendelse. Den sjællandske lægebog i AM 187,8° bugner af dem:

- (13) oc lat i *en* ny kiæthæl (Lægebog 4,18-19, sjællandsk)
 'og lad i en ny kedel'
og kom (det) i en ny kedel

Lidt senere i dansk, dvs. i 1400-tallet, bruges *en* som ubestemt artikel i berettende tekster i store træk som i moderne dansk, nemlig til at angive ikke-identificerbar entitet og dermed som signal om indføring af ny diskursreferent. I følgende passage fra Sydrak beskrives det hvordan et opbyggeligt skrift skifter hånd mange gange. Der er derfor mange nye diskursreferenter i det pågældende tekststykke; hver gang en ny indføres i teksten, sker dette ved hjælp af en ubestemt artikel:

- (14) *Thet behaghede thenne koning gantze wel ok <han> loot hanum gøre een bogh aff alle the spørmaal Ok kalledhe he mnæ Sydrak. Ok then bogh Gik effter koningh bochtus dødh Ffran eet folk ok til eet anneth Ok kom omsidher wnder een mandz macht (...)*
Ok kom thæ effter Til een koninghs handh, han heet Madyan. Ok fran hanum kom hun ok j een spedalsks mandz handh (Sydrak 22,26-23,6)

'Det behagede denne konge ganske vel og <han> lod ham gøre en bog af alle de spørgsmål Og kaldte hende Sydrak. Og den bog Gik efter kong bochtus død Fra et folk og til et andet Og kom omsider under en mands magt (...) Og kom der efter Til en konges hånd, han hed Madyan. Og fra ham kom hun og i en spedalsk mands hånd'

Det behagede denne konge ganske vel, og han lod ham lave en bog med alle de spørgsmål og kaldte den Sydrak. Og den bog gik efter Kong Bochtus' død fra et folk til et andet og kom omsider i en mands magt (...). Og kom

derefter i en konges besiddelse, han hed Madian. Og fra ham kom den også i en spedalsk mands besiddelse

På dette tidspunkt ser det altså ud til at den ubestemte artikel er blevet helt almindelig, og den ligner i det store hele den ubestemte artikel i moderne dansk.

3. Udviklingen af funktionen som ubestemt artikel, novation og ekspansion

En af Karen Margrethe Pedersens pointer er at man må skelne mellem novation og ekspansion (Pedersen 1993). I tilfældet den ubestemte artikel må selve novationen, dvs. omfortolkningen af *en* som ubestemt artikel, have fundet sted i tiden før de første håndskrifter, ellers ville man ikke finde en ubestemt artikel i visestumpen i (10). Dog kan man se i andre samtidige kilder at brugen endnu ikke har været lige så udbredt som den bliver senere i middelalderen, og som den er nu i moderne dansk.

3.1. Novation

Selve **novationen** må altså allerede have fundet sted i tiden før de første håndskrifter, og man har dermed ingen direkte, tidligt korrekt, adgang til hvordan udviklingen af *en* som ubestemt artikel kan være foregået. Indirekte er der dog alligevel visse adgange til udviklingsforløbet. For det første kan man se på redegørelser for hvordan udviklingen er foregået i beslægtede sprog, og på baggrund af sådanne redegørelser kan man danne hypoteser om hvordan den danske udvikling kan være foregået. For det andet kan man inddrage arkaiserende kilder. Som sagt gengiver visse lovhåndskrifter i ældre middeldansk for eksempel en sprogform der sandsynligvis er ældre end det tidspunkt man af palæografiske årsager daterer de pågældende håndskrifter til. Ved at kigge på sådanne arkaiserende lovhåndskrifter kan man få et indblik i hvordan og under hvilke tekstlige omstændigheder fortolkningen af *en* som ubestemt artikel kan være sket.

Det antages almindeligvis at den ubestemte artikel er udviklet af talordet *en* (jf. Terner 1922: 32; Behaghel 1923: 415; Hansen 1927: 24-25, 171; Leijström 1934: 127f; Brøndum-Nielsen 1962: 168-175, 1965: 413-417). Den numeriske værdi ses tydeligt i (15) og (16):

- (15) Danahulm ær skiftær i þre lœter. en lot a dana kunung. annan suia kunung ok þriþia norehs kunung. (Cod.run. 4,30-31)
 ‘Daneholm er skiftet i tre dele. en del har daners konge. anden sveer konge og tredje Norges konge’
Danmark er delt i tre dele. En del har danskernes konge, en anden sveer kongen og den tredje Norges konge
- (16) oc scal sweria̅ for døthæn man mæth thre tyltæ. oc for sar mæth en tylt (EL 261,10-11)
 ‘og skal sværge for død mand med tre tylter. og for sår med en tylt’
og skal sværge for den døde mand med tre tylter og for sår med en tyll

Men er der enighed om at det er talordet *en* der oprindeligt danner udgangspunkt for den ubestemte artikel, er der ikke helt enighed med hensyn til hvordan dette mere præcist er foregået. Leijström, som har skrevet en monografi om udviklingen af den ubestemte artikel i svensk, synes at mene at vejen er sket ved en udvidelse af talordets betydning i partitiv anvendelse, og at denne udvidelse så har dannet grobund for en indefinit anvendelse i videre forstand. Dette fremgår af overskriften til kap. 6, som hedder “Uppkomsten av en indefinit användning av räkneordet ‘en’ och denna användnings karaktär före genomförandet av obestämd artikel”, og den efterfølgende tekst hvori man kan læse “Att räkneordets indefinita användning uppkommit ur den ‘partitiva’, synes man tämligen allmänt vara ense om”, jf. Leijström 1934: 127. Den tyske grammatiker Behaghel giver udtryk for et andet synspunkt. I Deutsche Syntax kan man om *en* som ubestemt artikel læse følgende:

“dieser Gebrauch geht unmittelbar aus der Zahlwortbedeutung hervor, nicht, wie Braune will (Ahd. Gramm., S. 223), aus der Indefinitbedeutung, denn diese ist jünger als der unbestimmte Artikel.” (Behaghel 1923: 415)

I danskfaglig sammenhæng synes der at være enighed om at vejen til den ubestemte artikel går via en indefinit brug/betydning, jf. Hansen (1927: 24-25, 171); Brøndum-Nielsen (1965: 413-417). Der tages dog ikke eksplicit stilling til om mellemtrinnet til ubestemt artikel går vejen omkring talord eller pronomener, og som det vil fremgå nedenfor, kan det være meget svært at afgøre, se også Hansen (1927: 171); Veirup (1964: 30).

Hvad angår de enkelte trin på vejen til ubestemt artikel, er der altså ikke fuldstændig enighed.⁵ Det er muligt at udviklingen i tysk ikke er gået vejen omkring indefinit betydning, men noget taler for at den i dansk faktisk er foregået som en grammatisk indsnævring af en indefinit funktion, det være sig pronominal eller numeral. Dette viser sig på forskellig vis. I visse passager af landskabslovene finder man for eksempel en del indefinitte pronomener løst knyttet til substantiver. Det drejer sig om *annar* 'anden', *ænnar* 'en eller anden', *nokar* 'nogen' og *en* 'en'. Man kan se disse forekomster af indefinitte pronomener som en slags forløber for en egentlig ubestemt artikel.

I det følgende viser jeg i hvilke tekstlige sammenhænge novationen kan være indtruffet, dvs. hvordan omfortolkningen af *en* som ubestemt artikel kan have fundet sted. Dette sker ved eksempler fra en enkelt kilde, nemlig Eriks sjællandske Lov i håndskriftet AM 455,12°, som er nedskrevet omkring 1300. Det tages for givet at sprogformen i håndskriftet kan afspejle en sprogform der er ældre end håndskriftet selv, jf. ovenfor.

I Eriks sjællandske Lov i AM 455,12° finder man for det første *en* brugt i sammenhænge hvor den numeriske værdi vejer tungt; (16) ovf. viste et eksempel på dette.

Hvad angår indføringen af ny diskursreferent, sker dette som i andre gamle kilder (jf. (3), (8)) uden videre i artikelløs form, jf. *mand*⁶, *torv* og *konge* i (17):

- (17) Dræpær **man** anner a **tørghi**. tha a han at bõtæ furtiughæ mærc frændær til manbõtær. oc swa **kunung** (EL 100,5-6)
 'Dræber mand anden på torv. da har han at bøde fyrrer mark frænder til mandebøder. og således konge'
Dræber en mand en anden på torvet, da skal han bøde 40 mark til frænderne i tilgift til mandebod, og ligeledes kongen

5. En tredje hypotese er at artikelfunktionen er opstået af betydning *ene*, *alene*, *udelukkende*, *kun en* ('*solus*'), en hypotese som dog må afvises (Leijström 1934: 129-135).

6. Bemærk at der her ikke er tale om det tryksvage pronominal *man* som bruges i moderne dansk, men om substantivet *man* 'mand' hvilket fremgår af den anaforiske reference i den efterfølgende sætning, *han*.

Men i en række tilfælde hvor der er en tydelig flerhedssituation, bliver en ny diskursreferent ledsaget af *en* (Mylord-Møller 1923). Det gælder blandt andet når den pågældende diskursreferent sættes op mod en anden, se også Brøndum-Nielsen 1965: 414; dette sker tit efter formlen *en X – anden (X)*:

- (18) Æn warthær swa at **en man** sæctær **anllnæn** um sar (EL 131,10-132,1)
 ‘men vorder så at en mand sigter anllden om sår’
men kommer det sig at en mand sagsøger en anden for sår
- (19) Mælær **en man** with **annær** (...) at sæliæ hanum iord a thingi (EL 241,6-7)
 ‘Taler en mand ved anden (...) at sælge ham jord på tinge’
Taler en mand med en anden på tinget (om) at sælge ham jord

Man finder også *en* brugt ved større flerheder end to. Også i sådanne tilfælde kan man se at den enkeltstående entitet bliver sat i relief til flerheden. Om (20) skriver Mylord-Møller: “Her menes selvfølgelig ikke een lod i modsætning til 2 eller flere, men *nogle* bymænd, modsat een eller alle” (Mylord-Møller 1923: 334). I (21) er der oven i købet tale om en regulær partitiv genitiv:

- (20) Gør thet oc **en lot** af býn (EL 191,7)
 ‘Gør det og en del af byen’
Gør også en del af byen det
- (21) dull man ænti liutæ ællær sar. tha a han fore **et theræ** ecki meræ at sæliæ æn ene næfnd oc sithæn foræ the annær sår laghfaste man eth (EL 126,4-7)
 ‘nægter mand enten lyde eller sår. da har han for et de.gen.pl. intet mere at overgive end et nævn og siden for de andre sår lovfaste man ed’
nægter mand (sig skyldig i) enten lyde eller sår, da skal han kun væрге sig med nævn for et af dem, og for de andre sår (rækker det med) lovfaste mænds ed

Man kan forestille sig at det er ved eksempler som disse at omfortolkningen af *en* i retning af artikel har fundet sted. Det numeriske har en

vis vægt i de viste eksempler, men det numeriske er ikke det vigtigste. Det vigtigste er fremhævelsen af en enkelt entitet i forhold til en anden. I sammenhængen kan *en* dermed sagtens være blevet fortolket i diskursiv retning som et 'mærke' der angiver at den pågældende entitet repræsenteret ved substantivet er en ny diskursreferent. I tilgift til det numeriske kan *en* således blive opfattet som 'diskursreferentintroducør'.

3.2. *Ekspansion*

Som sagt må man skelne mellem novation og ekspansion. Novationen (omfortolkningen af *en* som artikel) kan være foregået som foreslået ovenfor. At nogen har foretaget en given omfortolkning, er dog ikke ensbetydende med at novationen straks slår an. Tværtimod er det almindeligt – især i morfosyntaktiske sammenhænge – at en given novation lever længe som alternativ til allerede etablerede former og opfattelser, jf. fx Bjerrum 1960: 167 (som citerer Viggo Såby); Wellejus 1972; Hopper & Traugott 1993: 124-126; Heine, Claudi & Hünemeyer 1991: 20. I visse tilfælde kan der gå flere hundrede år før en novation fuldstændig udkonkurrerer gamle opfattelser, jf. Jensen 2002. I moderne dansk kan man til dato finde eksempler på konkurrerende former og opfattelser som rækker langt tilbage i tiden, og hvor sprogbrugerne endnu ikke er kommet overens om hvad der er den eneste rigtige måde at gøre tingene på. Resultatet er at ethvert sprog i et synkront snit på visse punkter vil indeholde gamle såvel som nye former og opfattelser. Dette fænomen kaldes af Hopper *layering* (Hopper & Traugott 1993: 124-126). Ved at gå diakront til værks kan man dog godt få et fingerpeg om hvilke af de kronolektisk betingede varianter der går forud for andre, og ligeledes hvordan ekspansionen af en novation er foregået.

For at en novation kan ekspandere, kræves det at et vist antal sprogbrugere tager novationen til sig og selv bruger den. Ekspansion kan måles på flere forskellige måder. Dels kan man gå frekventielt til værks og simpelthen se på om en given måde at gøre tingene på øger i hyppighed over et vist tidsrum. Dels kan man undersøge om antallet af mulige sammenhænge hvori en given novation kan forekomme, øger. Det sidste er selvfølgelig det mest interessante. Af forskellige grunde kan den ubestemte artikels ekspansion i funktionelle domæner dog ikke blive udfoldet i denne artikel; emnet er et forskningsprojekt i sig selv som fortjener både mere udforskning og mere formidlingsplads.

En af fordelene ved at arbejde med kilder som i princippet er forskellige gengivelser af samme tekst (som fx lovhåndskrifter), er at man kan sammenligne de forskellige kilders gengivelse af en og samme tekstsekvens. I det følgende vil jeg ved sammenligning af to rækker paralleleksempler vise hvordan nogle af påstandene i afsnit 3.1. kan underbygges. Paralleleksemplerne i (22)-(31) er ordnet kronologisk ud fra dateringen af selve håndskrifterne, dette kan forekomme mærkeligt i betragtning af at håndskriftsdateringen jo ikke nødvendigvis er i fuld overensstemmelse med sprogformens alder. En kronologisk ordning af håndskrifterne foretaget på baggrund af sprogformens alder ville dog forudsætte et særdeles omfattende analysearbejde af de pågældende kilder hvor der også skulle tages højde for fænomenet *layering* (jf. ovenfor) i de enkelte kilder.

Eksemplerne (22)-(31) nedenfor er taget fra forskellige afskrifter af Skånske Lov, i tidlige kilder til denne tekst er det som vist ovenfor almindeligt at indføre nye diskursreferenter i artikelløs form, jf. (8), (17).

Eksemplerne (22)-(26) viser en typisk flerhedssituation hvor en diskursreferent sættes op over for en anden (jf. (18)-(19)). Kun i et af de meget tidlige håndskrifter (23) sker dette uden ledsagelse af et indefinit. I de andre håndskrifter ser man de omtalte forløbere (jf. 3.1.) for den ubestemte artikel, indefinitterne *annar* 'anden', *ænnar* 'en eller anden' og *nokar* 'nogen'. Tilstedeværelsen af indefinittet er ikke et strukturelt krav på det pågældende tidspunkt, men en pragmatisk betinget tydeliggørelse af at der er tale om to separate diskursreferenter. I oversættelsen til moderne dansk i (26) ser man hvordan sådanne diskursreferenter indføres i teksten med ægte ubestemt artikel:

- (22) Brytær **ænnær man** vp dyr **annærs manz** (B 74 kap. 88; ca. 1250)
- (23) Brytær **man** up dør **annærs manz** (B 76 67,8; ca. 1300)
- (24) Brytær **annar man** up dyr **annars manzs** (B 69 226,10; ca. 1350)
- (25) Bryder **nogen mand** op **anden mands** dørre (GkS 3125 335,17; ca. 1550)
- (26) *Bryder en Mand en anden Mands Dør op* (Kroman & Iuul 32,10; 1945)

I eksemplerne (27)-(31) ser man substantivet *tyu* ledsaget af ordinalet/indefinittet *anden*. Det interessante ved disse paralleleksempler er

at man i (30) ser at der også forekommer et *en*. Dette *en* ligner påfaldende en ægte ubestemt artikel, og hele sekvensen *en anden tyuff* ligner påfaldende et nominalsyntaxme af moderne tilsnit med de rektionelle bindinger man finder i moderne danske nominalsyntaxmer (jf. Heltoft 1996; Jensen 2004); i den moderne oversættelse i (31) ser man netop et sådant syntaxme med de pågældende rektionelle bindinger:

- (27) oc hængi vp sum **annæn thiuf** (B 74 kap. 85; ca. 1250)
 (28) oc hænge vp sum **annær þiufær** (B 76 65,4; ca. 1300)
 (29) oc hænge up sum ! **annar thiuf** (B 69 225,15-16; ca. 1350)
 (30) och lade hanne *m* ophenge, som **en anden tyuff** (GkS 3125 333,16; ca. 1550)
 (31) *og hænge ham som en anden Tyv* (Kroman & Juul 31,10; 1945)

Det kunne altså se ud som om at der mellem versionerne i (27)-(29) og (30) er sket en ændret opfattelse af indefinitets rolle og af nominalsyntaxmets indre opbygning.

4. Redistribuering af egenskaber

Som nævnt er det ikke i det ældste danske nødvendigt at fremstille et substantiv med bestemthed for at dette substantiv skal kunne fungere som et nominal. Substantivet i sig selv har både egenskaben at benævne og egenskaben potentielt at udpege. I moderne dansk forholder det sig ikke sådan, jf. figur 1. ovenfor.

Ændringerne i substantivernes egenskaber hænger sammen med hele den store udvikling af et system af bestemte og ubestemte artikler der sker i dansk; i det følgende nøjes jeg dog med at skitsere hvordan trinene har været med hensyn til udviklingen af *en* til ubestemt artikel. Man kan forestille sig følgende forløb:

1. (talord/indef. pron.)		substantiv	[(udp. +) ben.]
↓			
2. talord/indef. pron.	[udp.]	substantiv	[(udp. +) ben.]
↓			
3. artikel	[udp.]	substantiv	[ben.]

Sprogtilstanden i situation 3. ser vi i moderne dansk, men den er formodentlig indtrådt allerede i slutningen af middelalderen. Forskellen på situation 1. og situation 2. er udelukkende et spørgsmål om frekvens. I situation 1. sker det kun undtagelsesvis at et substantiv ledsages af et talord eller et indefinit pronomen. I situation 2. forekommer substantiver med en vis regelmæssighed sammen med talordet/indefinitet *en*, især ved indføringen af nye diskursreferenter. Præcis hvornår denne situation er fremherskende, er svært at sige, men Eriks sjællandske Lov i AM 455,12° kunne være et eksempel på en sådan sprogtilstand. En sådan sprogtilstand kan så danne grobund for en revideret opfattelse af substantivets egenskaber. Hvor talordets/indefinitets udpegningsfunktion i situation 2. er redundant (eftersom substantivet sagtens selv kan varetage udpegningsfunktionen), er artiklens udpegningsfunktion i situation 3. nødvendig. Denne omfortolkning kan være sket ved iagttagelse af de (efterhånden) mange forekomster af substantiv med tilføjlet *en*, og den er formodentlig sket sideløbende med at substantivet også forekommer oftere og oftere med bestemt artikel, jf. Jensen (2007). Formen uden nogen bestemmer overhovedet bliver altså en sjældenhed og med tiden en markeret (specialiseret/intensiv) form som kun kan bruges under særlige omstændigheder, fx ved inkorporeeringskonstruktioner (jf. (1) ovenfor), ved prædikativer (*hun er lærer*) og i fossileret form i visse faste udtryk (*nød lærer nøgen kvinde at spinde; med lov skal land bygges*), jf. Jensen (2007).

5. Afslutning

Udviklingen af den ubestemte artikel er et klassisk eksempel på grammatikalisering i Lehmannsk forstand (Lehmann 1985). Et selvstændigt leksem udvikler sig til at være en bunden grammatisk form med alt hvad dertil hører. Det mest interessante er nok den indbyrdes redistribuering af egenskaber mellem bestemmer og substantiv, som bevirker at substantivet i ældre og yngre dansk ikke har de samme egenskaber, ordklassemæssigt betragtet, jf. figur 1. Som sagt sker denne redistribuering ikke udelukkende som et resultat af udviklingen af netop den ubestemte artikel, de parallelle udviklinger i bestemt form har også indflydelse på ændringerne. Hensigten i denne artikel har dog været særligt at rette opmærksomheden mod den ubestemte artikels udvikling.

Referencer

- Behaghel, O. (1923). *Deutsche Syntax, eine geschichtliche Darstellung. Band I*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Bjerrum, A. (1960). Johannes Jutæ og Valdemars Jordebog, i *Ti Afhandlinger. Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 2*. København: Gad, 163-214.
- Brøndum-Nielsen, J. (1918). Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder, *Arkiv för nordisk filologi* 34, 105-137.
- Brøndum-Nielsen, J. (1928). *Gammeldansk Grammatik, Vol. I. Indledning. Tekstildernes Lydbetegnelse. Vokalisme* (2. ændrede Udg.), København: J.H.Scultz 1950.
- Brøndum-Nielsen, J. (1962). *Gammeldansk Grammatik, Vol. IV. Adjektiver. Adverbier. Numeralier*. København: Akademisk Forlag.
- Brøndum-Nielsen, J. (1965). *Gammeldansk Grammatik, Vol. V. Pronominer*. København: Akademisk Forlag.
- Chesterman, A. (1991). *On definiteness. A study with special reference to English and Finnish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, Aa. (1927). *Bestemt og ubestemt substantiv. Bidrag til dansk substantivsyntaks. I*. København: Arnold Busck.
- Hansen, E. & L. Heltoft (2003): *Ordklasserne. Grammatik over det Danske Sprog*, foreløbig udgave, RUC-kompendium.
- Heine, B., U. Claudi & F. Hünemeyer (1991). *Grammaticalization – a conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heltoft, L. (1996). Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg, i M. Herslund (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3*, Odense Universitetsforlag, 7-34.
- Herslund, M. (1995). The object relation and the notion of incorporation, i L. Schøsler & M. Talbot (red.) *Studies in Valency I. RASK Supplement 1*, Odense: Odense University Press, 1-18.
- Himmelman, N. P. (1997): *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase. Zur Emergenz syntaktischer Struktur*, Linguistische Arbeiten 362, Tübingen: Niemeyer.
- Hopper, P. J. & E. C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jensen, E. S. (2002): Historisk lingvistik, *Nys* 31, København: Akademisk Forlag, 7-32.
- Jensen, E. S. (2004). Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntagmer i moderne dansk, i B. L. Jensen, I. Korzen & H. H. Müller (red.) *Ny*

- forskning i grammatik. Fællespublikation 11. RASK Supplement 16*, Syddansk Universitetsforlag, 157-180.
- Jensen, E. S. (2006a): Far thæn man kunu ær børn hafwær – on the use of demonstratives, nouns and articles in the Scanic Law of Old Danish, i H. Perridon & A. Quak (red.) *Amsterdamer Beiträge zur ältere Germanistik 62. Oppa Swänzsko oc oppa Dansko. Studien zum Altostnordischen*. Amsterdam & New York: Rodopi, 123-149.
- Jensen, E. S. (2006b): Hvis børn er det egentlig? Om relativsætninger, bestemthed mm. i Skånske Lov i ældre middeldansk, i P. Durst-Andersen et al. (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 13*, Syddansk Universitetsforlag, 97-114.
- Jensen, E. S. (under udarb.). *Kohæsivt kasus i gammeldansk*. København: UJdS.
- Jensen, E. S. (2007). Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk, i P. Widell & H. Jørgensen (red.). *Det bedre argument*. Festskrift O. Tøgeby. Århus: Wessel & Hvitfeldt, 299-320.
- Lehmann, C. (1985). Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change, *Lingua e stile* 20 (3), 303-318.
- Leijström, G. (1934). Om obestämda artikeln. Et bidrag til nordisk sprog-historie. *Nordiska texter och undersökningar utg. i Uppsala av B. Hesselman* 3. Stockholm: Hugo Geber. Köpenhamn: Levin & Munksgaard.
- Moltke, E. (1985): *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. Copenhagen: The National Museum of Denmark.
- Mylord-Møller, K. (1923). *En som ubestemt artikel, især i de sællandske landskabslove*, *Arkiv för Nordisk Filologi* 39, 333-342.
- Pedersen, K. M. (1993). Letledsreglen og lighedsreglen. Novation, ekspansion og resistens, i K. M. Pedersen & I. L. Pedersen (red.) *Jyske Studier tilegnede Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen*, Inst. for Dansk Dialektforsknings Publikationer. København: C. A. Reitzels Forlag, 199-218.
- Seip, A. (1958): Den etterhengte artikkel i nordisk, *Norsk tidsskrift for Sprogvidenskap* 18, 231-261.
- Terner, E. (1922). *Studier över räkneordet en och dess sekundära användningar, förnämligast i nysvenskan*. Uppsala: Akademiska bokhandeln.
- Thomsen, O. N. (1991): Unit accentuation as an expression device for predicate formation in Danish? *Acta Linguistica Hafniensia* 23, København: Reitzel, 145-196.

- Veirup, H. (1964). *Skråen for St. Knudsgildet i Flensborg. En sproglig beskrivelse med ordsamling, fremstillet på grundlag forelæsninger og øvelser ved Aarhus Universitet forårssemestret 1964*, unpubl. manus.
- Wellejus, G. (1972). *Jysk, sjællandsk eller skånsk?* Universitetsforlaget i København.

Citerede kilder

- B 69 = *Skånske Lov efter Stockholm B 69,4^o* i DgL I; ca. 1350.
- B 74 = *Skånske Lov efter Stockholm B 74,4^o*, papirafskrift udført for Gammeldansk ordbog; ca. 1250.
- B 76 = *Skånske Lov efter Stockholm B 76,4^o* i DgL I; ca. 1325.
- Cod.run. = *Landegrænsen mellem Danmark og Sverige og visestump i Codex runicus* (AM 28,8^o) i GL s. 4-5; sidst i 1200-tallet.
- DgL = *Danmarks gamle Landskabslove, Vol. I-VIII* (1933-1961), udg. af J. Brøndum-Nielsen mfl. Kbh.
- EL = *Eriks sjællandske Lov efter AM 455,12^o* i DgL V; ca. 1300, måske lidt før.
- GkS 3125 = *Skånske Lov efter håndskriftet Gl. kgl. Samling 3125,4^o* i DgL I; midt 1500-tallet.
- GL = *Gammeldansk Læsebog*. N. Uldaler & G. Wellejus. Københavns Universitets Fond til tilvejebringelse af læremidler. København: Gyldendal 1968.
- Kroman & Iuul = *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk, I-III*, ved E. Kroman og S. Iuul. København 1945-48.
- Lægebog = *Lægebog i AM 187,8^o*. V. Såby (UJdS). Kbh.: Thiele 1883 og 1886; midt/sidst i 1300-tallet.
- MK = *Mariaklagen*. J. Brøndum-Nielsen & Aa. Rohmann. Kbh.: J. H. Schultz Forlag 1929; ca. 1300-1350.
- Moltke = E. Moltke *Runes and their origin*, Nationalmuseets Forlag 1985.
- Sct. Chr. = *Legende om Sancta Christina* i GL; ca. 1300.
- SkL AM 28,8^o = *Skånske Lov efter AM 28,8^o* ("Codex runicus") i DgL I; sidst i 1200-tallet.
- Stednavne i tekster*, udg. af Inst. f. Navneforskning. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. København: Gyldendal 1971.
- Sydrak* efter NkS 236,4^o. G. Knudsen (UJdS). Kbh.: Thiele 1921-1932; sidst i 1400-tallet.

Tornby kalkristning i Moltke s. 430; ca. 1200.

Upplands runinskrifter granskade och tolkade av E. Wessén och S. B.

F. Jansson. *Sveriges runinskrifter utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Åttonde bandet*. Stockholm 1949-51.

VJ = *Valdemars Jordebog* i GL; kort før 1300.

VS2 = *Västra Strö-stenen 2* i Moltke s. 255; ca. 930-1025.